

2018-19

2018-19

Issue - XV, Vol. IV
HS-TECH RESEARCH ANALYSIS

IMPACT FACTOR
3.92

ISSN 2231-8871
Feb. 2018 To July 2018

36

8

शिवाजी महाराजांचे कृषिविषयक धोरण

डॉ. डी.जी. वसु
इतिहास विभाग प्रमुख,
डॉ. एच.एन. सिन्हा महाविद्यालय
पातुर, जि. अकोला (महाराष्ट्र) भारत

Research Paper - History

प्रस्तावना :

भारत हा प्राचीन काळापासूनच कृषीप्रधान देश आहे. त्यामुळे या देशात शेती करणारा शेतकरी या देशाचा आर्थिक कणा आहे. म्हणूनच या देशाची समृद्धता शेती व शेतकऱ्यांच्या समृद्धतेवर अवलंबून आहे. मात्र वास्तविक स्थिती अशी आहे की, या देशाचा कणा असलेली शेती संकटात आल्याने शेतकऱ्यांचा आज जीवन संघर्ष कठीन बनून त्यांच्यावर आत्महत्या करण्याची वेळ आली आहे. एनसीआबी-२०१० च्या रिपोर्टनुसार भारतामध्ये आतापर्यंत दोन लाख सतरा हजार शेतकऱ्यांनी आत्महत्या केल्या असून दररोज सरासरी शेचोळीस शेतकरी आत्महत्या करीत आहेत. प्रामुख्याने यासाठी आपल्या सरकारची, राज्यकर्त्यांची कृषीविषयक निती मोठ्या प्रमाणात कारणीभूत असल्याचे निष्कर्ष आहेत. परंतु सतराव्या शतकामध्ये हिंदवी स्वराज्याची निर्मिती करणाऱ्या छत्रपती शिवाजी महाराजांनी मात्र आपल्या प्रशासनामध्ये कृषी विकास व शेतकऱ्यांचे हित या बाबींकडे विशेष लक्ष दिले होते. त्यांच्या प्रशासनाचे रयत कल्याण हेच महत्वाचे लक्ष्य असल्याने त्यांनी यावेळी शेती व शेतकरी यांच्यासाठी विशेष योजना राबविल्या होत्या. त्या पुढील प्रमाणे - शिवपूर्वकाळातील शेती व शेतकऱ्यांची स्थिती :

मोगलशाही, निजामशाही व आदिलशाही अशा तीन शासकांच्या सततच्या आक्रमणामुळे महाराष्ट्रातील शेती व शेतकऱ्यांची मोठी दयनीय अवस्था झाली होती. स्वराज्याचा केंद्रबिंदू पुणे परिसर तर अत्यांत ओसाड बनला होता. अशा अवस्थेत मुस्लिम राज्यकर्ते व सरदार यांना प्रजेशी,

शेती करी सारा आकारणी केली.

संकट सोडवत यत्न :

खरा मित्र अथवा राजा कोव जो संकटकाळातले आनंदून मदतीला येतो. हीच जाणीव ठेवून महाराजांनी एखाद्या वधी दुर्दैवात पडलेले शेती करीकरांमुळे एखाद्या कारणाकारण शेती करणे अशक्य असल्यास अशा शेतीकरांची माहिती कळविण्याचे आदेश दिले होते. त्यानुसार त्या शेतीकरांचा बेलजोडी, शिबियाणे, नागर व घसंगी नगरे मदतसुद्धा त्यांना दिली. शेतीकरांची सावकारी वृत्त खांबविण्यासाठी त्यांना कमी व्याजदराने कर्ज उपलब्ध करून दिली. एतदेव नाहीतर कर्जाच्या ओढ्यामुळे, मुलीच्या लग्नामुळे एखाद्या जीवनातून उद्वृत्त होत असत तर त्यांना, कर्जासाठी माफी दिली. मात्र आज याकडे दुर्लक्ष होताना दिसत आहे.

ओलित जमीनीसाठी घोस्साहन :

स्वराज्यातील शेती निसर्गावरच अवलंबून असल्याने निसर्गाच्या लढेरीपणाचा फटका नेहमीच शेतीला बसत असे याची जाणत्या राजाला जाणीव होती. म्हणूनच त्यांनी जलसिंचन शेतीसाठी महत्वाचे मानले. त्यानुसार त्यांनी शिवापुरास आल्यावर आंबराईसाठी कालावा खोदण्याचे काम हाती घेतले. पाटबंधारा बांधून पाणी शेतीसाठी वापरण्यास त्यांनी शेतजमीनी इनाम द्या. कालव्याच्या पाण्याचा अपव्यय होवू नये म्हणून शेतीसाठी दर आठ दिवसांनी एकदाच पाणी वापरण्याचा आदेश १५/०२/१६५० ला काढला होता.

शेतीपुरक व्यवसायाची व्यवस्था :

महाराजांनी आपल्या स्वराज्यातील शेती मोठ्या प्रमाणात कोरडवाहू असल्यामुळे शेतकरी व शेतमजूराला पूर्णवेळ हाताला काम देवू शकत नाही. यामुळे शेतकरी, शेतमजूराला सहा ते आठ महिने बेकारच राहावे लागते. त्यामुळे आर्थिक चणचण वाढते हे जाणले होते. म्हणूनच त्यांनी स्वराज्यामध्ये रोजगार उपलब्ध करून देण्यासाठी कसोशीने प्रयत्न केले. त्यानुसार आरमार बांधणी, पायदळ उभारणी सुरू केली. याचबरोबर किल्ले बांधणी व दुरुस्तीचे कार्य सुरू केले. त्यामुळे हजारो लोकांना रोजगार स्वराज्यातच मिळाला त्यामुळे परमुलखी नोकरी करणे व बेकार राहणे बंद झाले.

शेतकरी पुत्रवत मानले :

महाराजांची रयतेप्रति, शेतकऱ्याप्रति कशी दृष्टी होती हे त्यांच्या जीवनातील विविध निर्णय व आज्ञेवरून लक्षात येते. प्रभानवलीच्या रामाजी अनंत या सुभेदाराला पाठविलेल्या आज्ञापत्रात महाराज म्हणतात, एका भाजीच्या देठासही तू मन दाखविता कामा नये, रयतेचा वाटा रयतेस जावा व सरकारचा वाटा सरकारास मिळावा, असे तू वागावयास हवे, रयतेस काडीचाही त्रास देता कामा नये, तू जर गैर वागलास तर साहेब तूजवर राजी नाहीत असे समजून घ्यावे. अशाप्रकारची

शेतकऱ्यांसाठी मुद्यासारखी काळजी महाराजांनी घेतली होती.
सारांश :

शिवकाळानही जनक्यास आजच्या सारखीच सुलतानी आणि आरमानी संकटात शेती सापडली होती. त्यामुळे शेतीवर असलेल्या असणारी शेतकरी प्रजा हतवत झाली होती. परंतु यावेळी उदयाला आलेल्या जाणत्या राजाने शेती व शेतकऱ्यांच्या जीवनाला उभारणी देण्याचा महत्वाचा प्रयास केला. अशाच रचणुपुर्णता व उत्पन्न वाढीकरिता पथम त्यांनी त्यागवडीखालील जमीनक्षेत्र वाडविण्याचा प्रयत्न केला. सोबतच कराच्या ओढ्याने अडचणीत सापडलेल्या शेतकऱ्यांचा कराचा भार कमी करण्याचा मोठा प्रयत्न केला. आज प्रत्यक्ष शेततीवर कर कमी असला तरी शेतीसाठीच्या संसाधनांवरील अबाधत्व आहे म्हणूनच उत्पादन खर्च अधिक आणि उत्पन्न कमी अशी परिस्थिती निर्माण होत आहे. म्हणून शेतकरी संकटात येत आहे. अशा संकटकाळातही शेतकऱ्यांचा तारणहार बनण्याचा महत्वाचा प्रयत्नही महाराजांनी केला. साडेतीनशे वर्षपूर्वी शेतकऱ्यांच्या जीवनाला किंमत देवून त्याला आयुष्यातुन उठू न देता त्याला आत्मविश्वासाने उभे करण्याचा खरा प्रयत्न महाराजांनी केला. सिचनाचे क्षेत्र असो वा पूरक रोजगार उपलब्धी असो प्रत्येक क्षेत्रामध्ये प्रजाहित महत्वाचे मानूनच त्यांनी प्रत्येक निर्णय घेतला आणि जनकल्याण साधले. म्हणूनच शिवाजी महाराजांच्या नावावर राजकारण करून शेतकऱ्यांच्या आत्महत्येला मोठया प्रमाणात जबाबदार असणाऱ्या राज्यकर्त्यांना शिवाजी महाराजांचा हा शेतीविषयक दृष्टीकोन अभ्यासावा, अनुसरावा लागेल. निश्चितच तो शेती आणि शेतकऱ्यांपुढील समस्या सोडविण्यासाठी प्रेरणादायी व मार्गदर्शक ठरेल एवढे निश्चित.

संदर्भ सूची :-

१. पवार डॉ. जयसिंगराव, मराठी सत्तेचा उदय, जमनदास अँड कंपनी प्रकाशन मुंबई १९८८ पृ. २९६
२. माधुर डॉ. एल.पी. व भांडोत प्रो. एम.एल., शहजहॉकालीन भारत, पंचशील प्रकाशन, जयपूर २००७ पृ. १०३
३. महाजन व्ही.डी., मध्यकीन भारत, एच. चंद्रा अँड कंपनी नई दिल्ली २००७ भाग २ पृ. १०७
४. कुलकर्णी अ.रा., अशी होती शिवशाही
५. खोबरकर डॉ. वि.गो., शिवकाल भाग १, महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळ मुंबई २००६ पृ. ५६३
६. सरदेसाई गो.स., मराठी रियासत खंड २
७. सरकार जदुनाथ, मराठी का नवीन इतिहास खंड १
८. आठवले सदाशिव, मराठी सत्तेचा विकास आणि जहास
९. राजवाडे वि.का. संपा., मराठ्यांच्या इतिहासाची साधने खंड १५, १९१२ पृ. ८८